

УКРАЇНІКА

<https://doi.org/10.33608/0236-1477.2024.04.86-100>
УДК 821.161.2.09 "17"Г.Сковорода=133.1

Ярема КРАВЕЦЬ, кандидат філологічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001
e-mail: yaremakravets@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-394-3220>

СКОВОРОДИНСЬКІ ФРАНЦУЗЬКОМОВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ (ДВАДЦЯТИ РОКИ ХІХ ст. — ПЕРШЕ ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ ХХІ ст.)

У статті розглянуто особливості французькомовного прочитання творчості Григорія Сковороди. Наголошено, що французькомовна рецензія спадщини філософа, яка розпочалася ще у двадцяті роки ХІХ ст. (через тридцять чотири роки по його смерті), протягом двохсотлітнього періоду запропонувала цікаві роздуми про непересічність таланту українського письменника й філософа. Ознайомлення з міркуваннями як французьких, так і українських літературознавців французької діаспори доповнює обширну інформацію про Г. Сковороду, яка багато друкувалася на сторінках французькомовних видань у 20—30-х роках і в другій половині ХХ ст. Оглянуто й французькомовні антології, які презентували окремі зразки спадщини Г. Сковороди, а також паризький сквородинський колоквіум 1973 р.

Ключові слова: французькомовне прочитання, антологія української літератури, переклад, паризький колоквіум, стаття, видання.

Григорій Сковорода (1722—1794) мало відомий французькомовному світові. «Не знаю жодної книжки французькою мовою, присвяченої Сковороді» [6, 116], — сказав під час проведення в січні 1973 р. паризького ювілейного колоквіу-

Цитування: *Кравець Я.* Сквородинські французькомовні дослідження (двадцять роки ХІХ ст. — перше двадцятиріччя ХХІ ст.) // Слово і Час. 2024. № 4 (736). С. 86—100. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2024.04.86-100>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

му, присвяченого 250-й річниці від дня народження філософа і письменника, Володимир Янів, український професор, учений-психолог та історик, багаторічний ректор Українського вільного університету в Мюнхені. Згодом, у 1976 р., з'явилося окреме видання шести доповідей, виголошених під час проведення колоквиуму, про яке французький учений П'єр Паскаль, автор багатьох українознавчих статей та один із доповідачів, зазначав: «...це перша у Франції книжка, присвячена Сковороді... вона відкриває французам Україну, яка надто довго була їй незнайома» [12, 5]. Про це видання йшлося в доповіді «Григорій Сковорода. Паризький колоквиум» під час читань до 200-річчя з дня смерті філософа, організованих Клубом Григорія Сковороди у Львівському національному університеті імені Івана Франка 21—22 грудня 1994 р. [див.: 1]. Утім, про Г. Сковороду вже були деякі французькомовні джерела, починаючи з 1828 р., тобто через тридцять чотири роки після його смерті.

1828 р. доволі об'ємна публікація про життя і творчість Г. Сковороди друкувалася у двох номерах журналу «Bulletin du Nord». Це був переклад статті Івана Снегирьова з журналу «Отечественные записки» за 1823 р. Вважається, що ця французька публікація належала Іполітові Мазеле, який підписався криптонімом «М. М».

1875 р. у «Grand Dictionnaire Universel du XIX siècle» (видання П'єра Ларусса) з'явилася перша в західноєвропейській енциклопедії детальна інформація про Г. Сковороду, що стала згодом основою для подальших енциклопедичних матеріалів про українського письменника і філософа. Проте ця стаття (містила шістдесят сім рядків) рясніла різними вигадками та неточностями, була описовою і згодом, у наступних виданнях словника, зазнала ґрунтовних змін. Зокрема, у виданні 1933 р. про Г. Сковороду написано:

Сковорода [було помилково: «Сковорода». — Я. К.] Григорій, український філософ та письменник, народився в Полтавській губернії 1722 року, помер 1794 року. Навчався в Київській академії та німецьких університетах, згодом викладав у Харківському колеґіумі. Своєрідний слов'янський Руссо, він врешті-решт почав мандрівне життя, проповідуючи серед народу піснями та байками повернення до природи і скромних життєвих звичаїв. Став дуже популярним завдяки своїм моралізаторським повчанням, діалогам, притчам тощо, написаним мішаною російсько-українською мовою. Через цензурні заборони ця спадщина його життя існувала в рукописному вигляді, її надруковано лише 1836 р. [10, 376]¹.

Леонід Ушкалов у праці «Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди» (2017), згадуючи про статтю «Skovoroda (Grégoire Savitch)», надруковану 1875 р. у чотирнадцятому томі видання П'єра Ларусса «Grand Dictionnaire Universel du XIX siècle», зазначив, що подана там біографія «зіткана з легендарного матеріалу» [2, 337].

Французькомовна інформація про Г. Сковороду є і в альбомі «Давня Малоросія», виданому в 1900 р. (Санкт-Петербург) завдяки старанням

¹ Тут і далі переклад мій.

художників Сергія Васильківського та Миколи Самокиша, а також професора-історика Дмитра Яворницького, якому належав увесь супровідний текст французькою та російською мовами і стаття «Григорій Савич Скворода».

Ім'я українського письменника і мислителя часто з'являлося на сторінках французькомовних видань 20—30-х років ХХ ст., наприклад у «Нарисах історії України» («Abrégé de l'histoire de l'Ukraine», 1920) Українського соціологічного інституту (Париж; Женева; Прага). Автор цієї праці, професор Михайло Грушевський, писав, що ключ до розуміння спротиву та негативного ставлення патріотів до спроб «змосковщення» їхніх звичаїв, традицій, науки і культури, які так сильно драгували генерал-губернатора Рум'янцева, «можна було б знайти у творах і житті філософа-мораліста Григорія Сквороди, найпопулярнішого письменника в Україні» [5, 163].

Більше місця Г. Сквороді відведено у франкомовній «Антології української літератури до середини ХІХ століття» М. Грушевського («Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIXe siècle», 1921), що з'явилася наступного року в тому ж видавництві й стала авторитетним джерелом, за яким французькомовні науковці тривалий час вивчали літературну спадщину України. В цій антології є переклад двох пісень Г. Сквороди — 10-ї («Всякому городу нрав и права...») та 18-ї («Ой! ты птичко жолтобоко...»). Як зазначив у передмові до антології її впорядник М. Грушевський, перекладач видання, французький учений-славист Рене Мартель зробив дослівний переклад українських художніх творів, оскільки в багатьох випадках важко було передати всі нюанси оригіналу, крім того, брак часу не давав змоги ґрунтовно опрацювати ці переклади.

Не оминули діяльності українського філософа й у спеціальних номерах бельгійсько-французького літературно-мистецького журналу «La Nervie» (1928). У вступній редакційній статті подвійного (4—5) випуску журналу зазначено, що «La Nervie» задумала трохи наблизити своїх читачів до української душі, бо «ми майже нічого не знаємо з того, що могло б нас ліпше познайомити з літературою та мистецтвом країни» [9, 4]. Редколегія зазначила, що «Антологія...» М. Грушевського видана мізерним накладом, тому вона майже недоступна широкій читацькій аудиторії. Для підготовки окремого українського випуску журналу «La Nervie», як сказано в кінці згаданого номера, планувалося використати матеріали з видання Українського соціологічного інституту або ж друкувати переклади, зроблені з оригіналу «чудовим лінгвістом Антуаном Мартелем, професором Лільського університету, який працював на українських землях і проводив дослідницьку роботу в бібліотеках Львова та Києва» [9, 4]. У спеціальному українському номері «La Nervie» (7), завдяки якому франкомовний читач мав змогу ознайомитися з українською літературою другої половини ХІХ — першого двадцятиріччя ХХ ст., була надрукована пісня 10-та Г. Сквороди зі збірника «Сад божественних пісень» (текст без жодних змін взято з видання М. Грушевського).

Про життя і творчість Г. Сковороди писав у праці «Життя одного народу. Україна» («La vie d'un peuple. L'Ukraine», 1933) авторитетний французький літературознавець Роже Тіссеран (1892—1966), автор численних енциклопедичних статей про українських письменників, друкованих у виданні «Lagousse». Оглядаючи українську літературу та культуру, французький учений доволі детально проаналізував спадщину Г. Сковороди, зазначивши, що філософ мав «риси Сократа, Діогена, Жана-Жака Руссо» і був «найпопулярнішою людиною в Україні другої половини XVIII ст.» [16, 174]. Р. Тіссеран писав про коротке перебування Г. Сковороди в Санкт-Петербурзі, його закордонні студії, працю в Переяславі та Харкові. Окремо французький автор розглянув філософське вчення Г. Сковороди, зазначив, що він «створив собі філософію, натхненну його християнським віруванням, яка є поєднанням епікурейства, модернізованого аристотелізму з часткою стоїцизму» [16, 176]. Проповідаючи цю філософію під час своїх мандрівок та диспутів, Г. Сковорода «запропонував реформувати православну церкву і виступав проти московського бюрократизму, що тоді його починали насаджувати на його батьківщині під захистом російської тиранії» [16, 175].

У своїй філософії, на думку Р. Тіссерана, Г. Сковорода зберігав вірність східним національним традиціям України. Цей «український Сократ» завжди ставив життєву практику вище споглядальної філософії. Палкий учень Платона, він зазнавав на собі впливу й інших мислителів античності, зокрема Піфагора й Епікура, а також індуської філософії, яка проповідує повну благодать людини. Найвищою метою, писав Р. Тіссеран, український філософ вважав слідування божественній волі, яка «не вимагає нічого такого, що суперечить людській природі» [16, 176]. Г. Сковорода, зазначав французький науковець, склав велику кількість пісень та поем, які й досі поширені серед народу. Р. Тіссеран запропонував французькомовним читачам новий варіант перекладу пісень 10-ї та 18-ї, знаних уже з «Антології...» М. Грушевського. Вважаю, що цей переклад належав самому Р. Тіссеранові, адже у всіх інших випадках перекладачі художніх творів, згадані в монографії французького літературознавця (а ними були Рене Мартель, Шарль Тіак, принцеса де Токарі, Фернан Мазад), зазначені після пропонованого художнього тексту.

Попри таку презентацію Г. Сковороди авторитетними вченими і виданнями, про нього, насамперед як про філософа та мислителя, у французькомовному науковому світі майже нічого не знали аж до кінця XX ст. Цю прогалину заповнило видання «Skovoroda, philosophe ukrainien», яке містило шість доповідей, виголошених на вже згаданому паризькому ювілейному колоквіумі, присвяченому 250-й річниці від дня народження Г. Сковороди, 18 січня 1973 р. у великій залі Інституту слов'янських досліджень у Парижі. Зокрема, у доповіді «Сковорода. Життя мандрівного мудреця (1722—1794)» професор П'єр Паскаль (Париж), який, за власним зізнанням, своїм виступом «вніс у колоквіум французьку частку слов'янських досліджень, накреслюючи загальний портрет Сковороди» [13, 5], зазначив:

Завдяки поєднанню природного хисту, життєвого досвіду, читання та роздумів з'являється надзвичайно оригінальна людина, тісно пов'язана з життям, людьми і природою, музикою та поезією. Це мислитель-християнин із тенденціями вільнодумства в душі неоплатонізму, який доволі віддалений від своєї церкви. Це людина, яка більше перейнята своєю незалежністю, аніж проблемами матеріального життя [13, 9].

Найбільш плідним, тривалим і водночас загадковим періодом у житті «українського Сократа», на думку французького науковця, були ті роки, «коли він розподіляв свій час між філософськими розмовами і годинами самотності, під час яких роздумував та писав» [13, 13].

Свідомо оминаю дві наступні доповіді, проголошені на цій ювілейній сесії: «Київська академія — місце формування Сковороди» (доповідач — професор Аркадій Жуковський, Париж) та «Платонічні елементи філософії Сковороди» (доповідач — професор Кирило Митрович, Бельгія), оскільки їх 1992 р. надруковано українською мовою у виданні наукових праць, присвячених 270-й річниці від дня народження Г. Сковороди. В доповіді «Сковорода — філософ самопізнання та провісник персоналізму» соціолог і етнопсихолог Українського вільного університету Олександр Кульчицький шукав відповіді на питання про те, ким є Г. Сковорода: філософом, теологом, містиком, педагогом, психологом-реформатором, публіцистом? Автор доповіді запропонував тезу: «Сковорода — філософ передперсоналізму». Послідовним дослідженням сквородинського передперсоналізму дослідник намагався чіткіше з'ясувати поняття «персоналізм». Г. Сковорода як персоналіст, на думку О. Кульчицького, належить до гуманістичної філософії життя, яка не виходить за межі філософської персоналістської антропології. Пізнання самого себе у Г. Сковороди не ґрунтується на самоспогляданні в розумінні сучасної психології, адже як філософ життя він будував самопізнання на осмисленні відносин суб'єкта зі світом, особливо з людським середовищем. Така філософія життя, спрямована на пізнання себе, стає водночас аналізом життєвого досвіду. Завершальний розділ доповіді О. Кульчицького називається «Ким є і ким був Сковорода? Ким він міг стати з погляду української культури?». Дослідник визнавав, що

творчість Сковороди не зводиться до провіщення персоналізму... та все ж його богословські, онтологічні, гносеологічні ідеї, його містичні прояви, поетичні, сатиричні та ліричні твори видаються лише якимись зблисками порівняно з міцним сяючим ядром його антропологічної персоналістської думки [8, 109].

І далі:

Кінцеве визначення найвищої мети людини, «summum bonum», у пошуках самого себе і володіння самим собою, в пізнанні самого себе, що веде до справжнього та повного володіння самим собою і його здійснює, не викликає жодного сумніву щодо надзвичайної важливості передперсоналізму у творчості Г. Сковороди [8, 109—110].

Наводячи міркування та домисли, які поширювалися навколо особи Г. Сковороди і його філософської спадщини («моніст», «дуаліст», «ма-

теріаліст», «теоретик релятивізму», «провісник традиційної церковної ортодоксії», «скептик-безвірок», «атеїст», «єретик», «сектант» тощо), доповідач Володимир Янів у завершальному слові «Історичне значення Сковороди» твердив, що «неможливо дати конкретний образ настільки складної і багатогранної особистості, якою був Сковорода» [6, 112]. Він констатував, що дослідження спадщини поета й філософа стають дедалі інтенсивнішими, що свідчить про його непересічне значення для української культури поряд із такими видатними діячами, як Іван Вишенський, Микола Гоголь і Тарас Шевченко. Вчений бачив Г. Сковороду провісником не лише сучасного модерного персоналізму, а й сучасного екуменізму, навіть Другого Ватиканського Собору: «...для православного Сковороди був близьким католицизм, а справжній католицизм в етимологічному значенні цього слова — це якраз екуменізм усіх християн» [6, 113]. Окрім цього, зазначав В. Янів, Г. Сковорода був типовим утіленням української ментальності, духовності, загалом української душі, філософом, якого ідентифікують зі своїм народом.

Не можна оминати ще одну вартісну сковородинську французькомовну публікацію 1967 р. у виданні «*La Nouvelle vague littéraire en Ukraine. Textes recueillis et présentés par Myroslawa Maslow*» (Paris, 1967). Ідеться про статтю «*Notre premier penseur*» («Наш перший мислитель»), що була перекладом праці Івана Дзюби — «найкращого сучасного українського критика», як зазначалося в авторській довідці. Переклад зробила французька літераторка українського походження Ярослава Йосипишин.

Свою статтю авторитетний український літературознавець розпочав такими словами:

Життя Григорія Савича Сковороди було дивним; дивною стала його посмертна слава. Так само, як за життя він мав більше друзів, ніж противників, так само після смерті його ім'я шановане радше як звичка, його постаттю захоплюються, навіть не читаючи його творів, не захоплюючись його духом. Треба чесно зізнатися, що сьогоднішній середній інтелектуал і сучасна молодь готові з повагою промовляти ім'я Сковороди, однак мало захоплюються його творчістю і не відшукують у його писаннях поради для серця та душі. Та все ж до Сковороди зверталися кращі сини України у хвилини скорботи або шукань під час мінливостей історії [4, 233].

І. Дзюба виокремив найважливіші особливості спадщини мислителя. По-перше, Г. Сковорода насамперед філософ, тому навіть свій поетичний талант він утілює у філософсько-богословські праці, відповідно, його пафос — не в розробці універсальних систем і концепцій світу, а в поетико-психологічному пізнанні людської душі. По-друге, Г. Сковорода був не провінційним оригіналом, а глибокодумним і незалежним мислителем всезагальної ваги, який прокладав одну з найцікавіших та найвідважніших стежин для людської думки. І. Дзюба вказав на вагомість зробленого в напрямку осмислення місця Г. Сковороди в історії поступу філософської думки, інтеграції його ідей у контекст інших філософських концепцій, про-

те констатував, що ще немає дослідження, в якому погляди Г. Сковороди аналізувалися б на основі сучасної філософії або попередньої традиції з метою простежити, в чому він випереджав свій час, а в чому відставав від тодішнього рівня розвитку філософії. По-третє, духовно найближчим до Г. Сковороди є Т. Шевченко, адже їх єдне щось суто українське: внутрішній спротив і бунт, протест проти кривди людини, зневага до марнославства і багатства та завзяте змагання душі, яка прагне правди й абсолюту.

На завершення статті І. Дзюба запитував: «Хто, коли і як відібрав у людей, у молоді бажання читати Сковороду, насамперед його філософські твори?» [4, 237]. Причина не у складній мові, до якої можна звикнути, зазначав критик, а в тому, що в навчальних закладах недостатньо висвітлюють справжнє багатство і красу нашої літературної спадщини. Натомість у часи культу особи багато робили для того, щоб людина жила догмою, а не думкою, не знала радості пізнання животворних джерел духовності й культури.

Треба багато ще зробити ученим, письменникам, учителям, щоб наш «перший мислитель» Григорій Савич Сковорода був потрібний та необхідний вдумливому юнакові, кожній вдумливій юнці, аби плекати розум та свідомість, допомагати аналізувати важкі питання сучасності й моралі, щоб ім'я Сковороди було так само важливим для кожного з нас, говорило нам стільки, як Тарас Шевченко, котрий перший зрозумів в усій повноті його вартість [4, 237—238].

У зв'язку з порушеною в цій статті науковою проблемою варто згадати видання «Revue Franco-ukrainienne “Échanges”» (№ 3, 1972), в якому друкувалися байки й афоризми в перекладі Данила Штуля [14]. Перекладам Д. Штуля передувала його невелика стаття «Нруhogi Skovoroda» («Григорій Сковорода»), в якій автор розповідав про козацьке походження майбутнього філософа, його навчання в сільській школі, згодом — у Києво-Могилянській академії, закордонні мандрівки, повернення у тридцятиоднорічному віці в Україну. Автор наголошував, що Г. Сковорода знав музику, декілька іноземних мов, був обізнай з різними філософськими течіями. Д. Штуль нагадав про ситуацію, в якій опинився український народ на початку XVIII ст., коли гетьман Іван Мазепа намагався звільнити Україну від московського ярма. Царський уряд, скориставшись поразкою гетьмана під Полтавою, взявся усіляко пригнічувати селян, знищуючи рештки національної автономії в Україні. Г. Сковорода через свої ліберальні погляди не надто затримувався на запропонованих йому посадах, його не приваблювала перспектива блискучої кар'єри. Скориставшись першою ж нагодою, вирушив на «відкриття Європи»: відвідав Словаччину, Польщу, Німеччину, Австрію, Північну Італію. Після повернення він мав можливість викладати в колегіумах Переяслава і Харкова. Однак, побачивши рабське служіння та відсутність взаєморозуміння, обирає для себе долю мандрівного філософа: ходив містами і селами, палацами вельмож у скромному одязі, з чистим серцем, світлими думками, завжди готовий навчати і відповідати на всі дискусійні питання:

Всюди, де він з'являвся, викликав зацікавлення своїми ідеями та питаннями. Цей український Сократ, якого назвали «мандрівною Академією», був знаний усіма в Україні — від панів до найскромніших селян. <...> Великою є популярність Сковороди в Україні, як і великою є кількість його учнів. Його можна вважати провісником українського національного відродження; завдяки жертовності його учнів можливим стало створення першого українського університету в Харкові [15, 5].

Свою статтю Д. Штуль завершив словами, якими Г. Сковорода відповів на пропозицію губернатора Харкова обійняти певну високу посаду:

Шановний Добродію, світ подібний до театру. Щоб успішно в ньому грати, вибирають ролі за своїми можливостями. В театрі актор не одержує оплески за персонажа, якого показує, а за те, що гарно виконав свою роль. Я довго роздумував над цим і після тривалого вивчення самого себе переконався, що єдина роль, яку зміг би успішно виконати, — це роль людини скромної, простої, самотньої і безтурботної. Я вибрав собі таку роль, і це сповнює мене щастям [15, 5].

Друга стаття — «Наш перший мислитель» — у цьому виданні належала І. Дзюбі й була дещо скороченим передруком із уже процитованого діаспорного видання «La Nouvelle vague littéraire en Ukraine. Textes recueillis et présentés par Myroslawa Maslow».

Після виходу матеріалів паризького сквородинського колоквиуму 1973 р. з'явилися французькі статті, присвячені «філософії серця» Г. Сковороди (авторства Антуана Ежена Калюжного) та сквородинським дослідженням в Україні 20-х років ХХ ст. (авторства Кирила Митровича). Вони були перекладені й надруковані українською мовою у збірнику наукових праць «Сковорода Г. Дослідження, розвідки, матеріали» (Київ, 1993).

У статті К. Митровича «Філософські дослідження: розквіт сквородинознавства у 1920-х роках в Україні» («Recherches philosophiques: essor des études skovorodiennes dans les années vingt en Ukraine», 1986) наголошувалося на тому, що в роки українського національного відродження (20-ті роки), коли посилювалося прагнення повернутися до скарбниці своєї культури, «не був забутий філософський аспект — сократівське бажання “себе пізнати”» [11, 311]. К. Митрович зазначав, що в тогочасних дослідженнях простежується особлива настанова охопити власне українську традицію культурних цінностей, які визначають історичну присутність України в Європі. Вартісними в цій праці є нагадування науковця про ті філософські дослідження, які здійснювала українська культурна спільнота, протиставляючи їх духовному вакууму, створеному в 20-х роках новою радянською владою. Такі дослідження означали повернення до традиційних українських витоків думки і духовності:

З'явилася активна плеяда учених — філософів, філологів, істориків, глибоко занепокоєних українською духовністю, «наповненням душі», потребу якої вони відчували у драматичній ситуації, що склалася в Україні з її спричиненою офіційною ідеологією духовною порожнечою [11, 313].

К. Митрович нагадав прізвища видатних учених: академіків Дмитра Багалія, Миколи Сумцова, Сергія Єфремова, Миколи Плевака,

їхніх учнів Віктора Петрова та О. Ладиженського, а також дослідників спадщини Г. Сковороди в екзилі — Дмитра Чижевського та Івана Мірчука. Ці науковці, зазначив автор статті, сформувалися ще перед Першою світовою війною, привернувши увагу своїми дослідженнями, а під час Української революції входили у склад створеної 1918 р. Всеукраїнської академії наук. Сковородинські дослідження інтегрувалися у загальний процес вивчення української філософії, а в 1927—1928 рр. з'явилася нова серія публікацій, мотивованих виданням праці Д. Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» (1926). Зосередження уваги науковців на постаті Г. Сковороди, підсумовував К. Митрович, мало особливе значення: мандрований філософ постав найоригінальнішим, найприкметнішим представником української культурної традиції. Крім того, відкрито заперечувалася його належність до загальної російської традиції з її асиміляторською нищівною політикою щодо української культури. «Завдяки здобуткам “українського національного відродження” стало можливим “сковородинське відновлення” 60-х років ХХ ст., щойно порвалися сталінські кайдани» [11, 316].

Важливою в контексті аналізованої теми є праця «Коротка історія української літератури» («Petite histoire de la littérature ukrainienne», 1996) авторства Ольги Вітошинської (1900—1996), відомої літературознавиці, докторки університету Sorbonne Nouvelle (Paris III), яка часто друкувалася під псевдонімом Софія Наумович і залишила низку досліджень, пов'язаних із різноманітними аспектами української культури. О. Вітошинська була ініціаторкою проведення в Парижі декількох українознавчих колоквиумів: «Дні Івана Франка» (1977), «Леся Українка» (1983), «Україна і Франція у ХІХ столітті» (1987). Творчість Г. Сковороди авторка розглянула в першому розділі згаданої праці («Від ХІ століття до першої половини ХІХ століття»), розпочавши свою розповідь про українського філософа оглядом несприятливих обставин, які переживала Україна у ХVІІІ ст.: трагічна Полтавська битва, закриття українських шкіл, занепад Київської академії, професори якої змушені були викладати в Москві та Петербурзі, пригнічення і злиденне життя народу, який думав не про освіту, а лише про те, щоб вижити. Проте всупереч таким обставинам, зазначає дослідниця, розгортаються процеси оновлення в царині політики та національної культури. У цьому контексті Г. Сковорода, «український Сократ», виступив у ролі провісника. О. Вітошинська не зупиняється на біографічних деталях і зосереджує увагу на духовному зростанні Г. Сковороди:

Як учень Київської академії та декількох закордонних університетів, відчувши на собі вплив Платона, Арістотеля, Ляйбніца, Спінози та французьких енциклопедистів, він був справжнім гуманістом і найосвіченішою людиною Східної Європи свого часу [17, 18].

Тому Г. Сковорода не міг погодитися зі схоластичними методами Києво-Могилянської академії, в якій з перервами навчався у

1734—1753 рр. Повернувшись із-за кордону, певний час викладав у Переяславському та Харківському колегіумах. Зазнаючи постійних цькувань через свою просвітницьку концепцію моралі, позбавлений педагогічної роботи, Г. Сковорода став мандрівним філософом:

Він обійшов усю Україну з Біблією в руці та сопілкою в торбині, проповідуючи повернення до простих звичаїв та природи (на кшталт Жана-Жака Руссо), до чистоти серця. <...> Сковорода був завжди і повсюдно бажаним, його гарно приймали як у селянських хатинках, де він розповідав байки та співав думи й народні пісні, так і в палацах вельмож, яким переказував новини світу та дискутував про філософські, релігійні й літературні проблеми (вельможі подарували йому для його повчань невеликий будиночок) [17, 18].

На завершення розповіді про Г. Сковороду французька літераторка писала:

Сковорода залишив нам свою філософську доктрину — персоналізм, побудований на принципі «пізнай самого себе» і на християнській моралі, яка, на його думку, лише одна приносить людині щастя. Він запропонував реформувати православну церкву і виступив проти бюрократизму, який розпочав на той час вкорінюватися за підтримки царів. Він завжди ставив вище чисто споглядальної філософії життєву практику й писав: «Існує “вічна наука”, якій підвладні всі інші науки» [17, 18].

Запропонована О. Вітошинською рецепція постаті Г. Сковороди може видаватися не надто науковою, але варто зважити на задум, яким керувалася дослідниця, готуючи видання «Короткої історії української літератури». В одному з інтерв'ю О. Вітошинська пояснила, що мала намір дати молодим французам українського походження, які недостатньо практикують мову своїх батьків, можливість пізнати рідну літературу через французькомовну розповідь про найважливіші періоди її історії.

Через вісім років після появи праці О. Вітошинської з'явилася «Антологія української літератури XI—XX століть» («Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle», 2004), підготовлена Науковим товариством імені Шевченка в Європі й надрукована у київському видавництві імені Олени Теліги. Редакційна колегія (французький славіст, професор Сорбонни, прихильник і популяризатор української літератури Мішель Кадо; голова осередку НТШ у Західній Європі, академік НАН України Аркадій Жуковський; літературознавець і перекладач, учений секретар Сарсельського осередку Віктор Коптілов; професор україністики INALCO — Національного інституту східних мов та цивілізацій, літературознавець і перекладач Еміль Крюба; науковиця і перекладачка Ірина Попович) так пояснила задум «Антології...», яка відразу отримала визнання і численні позитивні відгуки:

Необхідність видання такої антології постала тоді, коли професор Лювенського університету Жан-Клод Поле, готуючи велику антологію європейської літератури «Le Patrimoine littéraire européen» («Європейська літературна спадщина»), звернувся до французьких україністів із пропозицією статті про шістьох

видатних українських письменників. Якщо не було складності подати довідки про цих письменників, то виникла проблема з французьким перекладом уривків їхніх творів. Тому ми й задумали підготовку французькомовної антології української літератури від XI до XX століття включно з уривками з творів сотні авторів на основі вже існуючих перекладів, друкованих на сторінках різних антологій і доповнених ще не опублікованими перекладами [3, VI].

Окрім того, як зазначила редколегія, видання, що з'явилися у 20-х роках XX ст. і презентували українську літературу французькомовному читачеві, стали бібліографічною рідкістю, а тому створення цієї антології української літератури стало необхідністю.

Інформація про постать Г. Сковороди і його творчість, презентовані Віктором Коптіловим, поміщені у другому розділі «Антології...», що має назву «Відродження та бароко (XVI—XVIII століття)». Розпочавши з короткої біографічної довідки про письменника і філософа, В. Коптілов познайомив читачів із тим часом, коли Г. Сковорода повернувся в Україну, викладав у колегіумах Переяслава та Харкова, а згодом, «зазнавши переслідувань церковної та світської влади, був змушений покинути викладання і стати проповідником» [7, 124]. Г. Сковорода, продовжував автор розділу, розробив оригінальну філософію, побудовану на теорії трьох світів: макрокосм (всесвіт) і два мікркосми (людина і символічний світ Біблії). За філософом, однією з основ щастя людини є її творча діяльність.

На думку В. Коптілова, літературна творчість Г. Сковороди не вельми велика, але вона важлива своїм змістом. Оглядаючи збірки «Сад божественних пісень» і «Байки харківські», автор зосередив увагу на поезії «Всякому городу нрав и права...», в якій засуджуються різні вади і прославляється добродієність. Кожен, хто живе, сповідуючи заповіді християнської моралі, говорив Г. Сковорода, не повинен відчувати страх, навіть страх смерті. В іншій пісні він наголошував на потребі вдосконалення, на першочерговості духовного життя: «Брось коперниковски сфери! / Глянь в сердечныя пещеры». Ще в іншому творі прославляв Христа («Тих, благ, кроток, милосердый»), закликаючи наслідувати його.

В. Коптілов зазначав, що «своїми байками (сюжети яких часто є езоповими запозиченнями) Сковорода став творцем цього жанру в українській літературі. Він також знаний перекладами творів Овідія, Вергілія і Горация» [7, 125]. Завершуючи розповідь про творчий шлях Г. Сковороди, автор пояснив наявність русизмів у мові філософа перешкодами, які створював царський уряд, аби завадити поширенню української мови.

Як і кожен розділ «Антології...», розповідь про Г. Сковороду доповнюється об'ємною бібліографічною довідкою, що містить інформацію про важливі сковородинські дослідження (праці Павла Попова, Леоніда Махновця, Володимира Шинкарука, німецькомовне дослідження Дмитра Чижевського «Сковорода. Поет. Мислитель. Містик» («Skoworoda. Dichter. Denker. Mystiker»), Мюнхен, 1974) й перелік творів філософа-письменника, які побачили світ в Україні впродовж 1961—1973 рр.

Спадщина Г. Сковороди в «Антології...» представлена поезією («Всякому городу нрав и права...», «Ой! ты птичко жолтобоко...» в перекладі французького історика, публіциста і слависта Рене Мартеля), байками («Голова и Тулуб», «Орел и Черепаха», «Колеса Часови», «Собаки», «Щука и Рак», «Пчела и Шершень») й афоризмами в перекладі французького літературознавця українського походження Д. Штуля (були передруком із видання «Revue Franco-ukrainienne “Échanges”», 1972, № 3 [14]).

Завершальною презентацією спадщини Г. Сковороди в цій «Антології...» є французький переклад одного з діалогів філософа, який відносять до 1770—1780 рр. його творчості, — «Визначальні риси деяких моральних схильностей» («Примѣты Нѣких Сродностей»). Переклад зробила французька журналістка і перекладачка українського походження Наталка Бойко-Яцура.

Відзначений у 2022 р. в Україні та світі трьохсотрічний ювілей українського філософа й письменника, безперечно, спонукатиме до подальших досліджень його спадщини, нового прочитання написаного. У річичі теми цієї статті можна згадати наукову конференцію «La philosophie de la maîtrise de soi selon Grigoriy Skovoroda» («Сковородинська філософія пізнання самого себе»), що відбувалася в INALCO 26 жовтня 2022 р. Модератором конференції виступив Тарас Лютий — філософ, письменник, музикант, доктор філософії, професор Києво-Могилянської академії. У програмі заходу, виданій Паризьким українським інститутом, зазначалося, зокрема, те, що Г. Сковорода є засновником оригінальної доктрини, головними в якій є поняття «самовдосконалення», «сродної праці», «особистої природної обдарованості», а також поєднання барокової релігійної думки з ідеями Просвітництва.

У статті зроблено спробу панорамного прочитання окремих французькомовних сквородинських досліджень, що розпочалися ще у 20-ті роки XIX ст. Обмежившись спершу короткими словниковими гаслами про Г. Сковороду, як французькі, так і українські науковці у 20—30-х роках XX ст. намагалися подавати ширшу інформацію про українського письменника та мислителя. Важливим етапом була поява імені Г. Сковороди на сторінках французькомовних видань, зокрема антологічних, ініційованих М. Грушевським, за якими французькомовні історики й літературознавці пізнавали літературну спадщину України. Зацікавлення творчістю Г. Сковороди поглиблювалося завдяки появі перекладів окремих його віршів. Вагома презентація Г. Сковороди припала на другу половину XX ст., коли з'явилися важливі студії (зокрема матеріали паризького колоквиуму 1973 р.), у яких представлено глибоку інтерпретацію життя і спадщини цього мандрівного теолога, педагога, психолога-реформатора і містика. Дослідження творчості Г. Сковороди ставали щораз інтенсивнішими, що свідчить про його непересічне значення для української культури. Важливими були французькомовні публікації авторства І. Дзюби, Д. Штуля, К. Митровича, А. Е. Калюжного, О. Вітошинської. Помітною віхою стало представлення життя і творчос-

ті Г. Сковороди В. Коптіловим («Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle», 2004). Сьогодні світ українського мислителя широко відкритий для подальшого глибокого прочитання. Безсумнівно, цікаві сквородинські студії будуть презентовані новими поколіннями французькомовних науковців-славістів, продовжувачами благородної справи тих, хто 1973 р. прославив у Франції великого сина України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди, 21—22 грудня 1994 р. / голов. ред та упоряд. А. Карась. Львів: Світ, 1996. 190 с.
2. Ушкалов А. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди / вид. 2-ге. Київ: Дух і літера, 2017. 368 с.
3. Avant-propos // Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle / red. M. Cadot; Société Scientifique Ševčenko en Europe. Paris; Kyiv, 2004. P. V—XII.
4. Dziouba I. Notre premier penseur (traduit par Yaroslava Josypyszyn) // La Nouvelle vague littéraire en Ukraine. Textes recueillis et présentés par Myroslawa Maslow. Paris: Éditions P.I.U.F., 1967. P. 233—238.
5. Hručevsky M. Abrégé de l'histoire de l'Ukraine / Institut Sociologique Ukrainien. Paris; Genève; Prague, 1920. 265 p.
6. Janiw W. Importance historique de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972). Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. P. 111—118.
7. Koptilov V. Hryhori Skovoroda (1722—1794) // Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle / red. M. Cadot; Société Scientifique Ševčenko en Europe. Paris; Kyiv, 2004. P. 124—125.
8. Koulchyt'skyi A. Skovoroda — philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972). Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. P. 55—110.
9. La Nervie (revue illustrée d'arts et de lettres). Bruxelles, Paris, 1928. IV—V.
10. Larousse du XXe siècle en six volumes. T. 6 / ed. Paul Augé. Paris: Librairie Larousse, 1933. 376 p.
11. Mytrowytch C. Recherches philosophiques: essor des études skovorodiennes dans les années vingt en Ukraine // Ukraine. 1917—1932. Renaissance nationale. Actes du colloque. La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1927 aux années 1930 (Paris, 25 et 26 novembre 1982). Paris; Munich; Edmonton, 1986. P. 311—316.
12. Pascal P. Préface // Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972). Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. P. 5—6.
13. Pascal P. Skovoroda. La vie d'un sage itinérant (1722—1794) // Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972). Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. P. 7—16.
14. Skovoroda Hr. Fables. Aphorismes (traduit par Daniel Sztul) // Revue Franco-ukrainienne “Échanges”. 1972. № 3 (mars). P. 6—9.

15. *Sztul D.* Hryhori Skovoroda // Revue Franco-ukrainienne “Échanges”. 1972. № 3 (mars). P. 3—5.
16. *Tisserand R.* La vie d'un peuple. L'Ukraine / préface de René Pinon. Paris: G.-P. Maisonneuve; Courtrai, Belgique: sur les presses de Jos. Vermaut, 1933. IV, 298, [2] p.
17. *Wytochyńska O.* Petite histoire de la littérature ukrainienne / préface de Michel Cadot. Paris: Éditions P.I.U.F., 1996. 88 p.

Отримано 13 березня 2024 р.

REFERENCES

1. Spadshchyna Hryhoriia Skovorody i suchasnist. (1996). In A. Karas (Ed.), *Materialy chytan do 200-richchia z dnia smerti H. Skovorody, 21—22 hrudnia 1994 r.* Lviv: Svit. [in Ukrainian]
2. Ushkalov, L. (2017). *Lovytva nevlonobo ptakha: zhyttia Hryhoriia Skovorody* (2nd ed.). Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian]
3. Avant-propos (2004). In M. Cadot (Ed.), *Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle* (pp. V—XII). Paris; Kyiv. [in French]
4. Dziouba, I. (1967). Notre premier penseur (Yaroslava Josypyszyn, Trans.). In M. Maslow (Ed.), *La Nouvelle vague littéraire en Ukraine* (pp. 233—238). Paris: Éditions P.I.U.F. [in French]
5. Hruchevsky, M. (1920). *Abrégé de l'histoire de l'Ukraine*. Paris; Genève; Prague. [in French]
6. Janiw, W. (1976). Importance historique de Skovoroda. In *Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Etudes Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972)* (pp. 111—118). Paris: Institut d'Etudes Slaves. [in French]
7. Koptilov, V. (2004). Hryhori Skovoroda (1722—1794). In M. Cadot (Ed.), *Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle* (pp. 124—125). Paris; Kyiv. [in French]
8. Koultychyskyi, A. (1976). Skovoroda — philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme. In *Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Etudes Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972)* (pp. 55—110). Paris: Institut d'Etudes Slaves. [in French]
9. *La Nervie (revue illustrée d'arts et de lettres)*. (1928), IV—V. [in French]
10. Augé, P. (Ed.). (1933). *Larousse du XXe siècle en six volumes* (Vol. 6; p. 376). Paris: Librairie Larousse. [in French]
11. Mytrowytch, C. (1986). Recherches philosophiques: essor des études skovorodiennes dans les années vingt en Ukraine. In *Ukraine. 1917—1932. Renaissance nationale. Actes du colloque. La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1927 aux années 1930 (Paris, 25 et 26 novembre 1982)* (pp. 311—316). Paris; Munich; Edmon-ton. [in French]
12. Pascal, P. (1976). Préface. In *Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Etudes Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972)* (pp. 5—6). Paris: Institut d'Etudes Slaves. [in French]
13. Pascal, P. (1976). Skovoroda. La vie d'un sage itinérant (1722—1794). In *Skovoroda philosophe ukrainien. Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Etudes Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722—1972)* (pp. 7—16). Paris: Institut d'Etudes Slaves. [in French]

14. Skovoroda, Hr. (1972). Fables. Aphorismes (Daniel Sztul, Trans.). *Revue Franco-ukrainienne "Échanges"*, 3, 6—9. [in French]
15. Sztul, D. (1972). Hryhori Skovoroda. *Revue Franco-ukrainienne "Échanges"*, 3, 3—5. [in French]
16. Tisserand, R. (with Pinon, R.). (1933). *La vie d'un peuple. L'Ukraine*. Paris: G.-P. Maisonneuve; Courtrai, Belgique: sur les presses de Jos. Vermaut. [in French]
17. Wytochynska, O. (with Cadot, M.). (1996). *Petite histoire de la littérature ukrainienne*. Paris: Éditions P.I.U.F. [in French]

Received 13 March 2024

Yarema Kravets, PhD, docent
Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska st., Lviv, 79001
e-mail: yaremakravets@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6394-3220>

FRANCOPHONE RESEARCH WORKS ON HRYHORII SKOVORODA (1820s — 2010s)

The paper presents significant facts concerning the French-language interpretation of the writings by Hryhori Skovoroda (1722—1794). Having begun as far back as the 1820s, 34 years following the philosopher's death, Francophone presentations of Skovoroda's works and ideas offered interesting reflections on the extraordinary talent of the Ukrainian philosopher. The desire of both French and Ukrainian literary scholars of the French diaspora to familiarize the wider public with Skovoroda's legacy resulted in numerous publications in Francophone editions from the 1920s—1930s and the second half of the 19th century.

The paper also takes into account anthology-type Francophone editions of Ukrainian literature that present individual samples of Hryhori Skovoroda's works. Additionally, it examines the 1973 Paris Skovoroda Colloquium, including interpretations focusing on Platonic elements in the Ukrainian philosopher's works, particularly his ideas of self-cognition and pre-personalism.

Many works emphasized that H. Skovoroda was a typical impersonation of Ukrainian mentality and spirituality, serving as an archetype of the Ukrainian people in terms of their deepest psychological roots. He was interpreted as a philosopher who was a spokesman for his people. Valuable multifaceted research works on H. Skovoroda's legacy emerged in the 1920s, during the period of the "Ukrainian National Revival," when Skovoroda's main point, that is Socratic desire "to know oneself," proved to be particularly relevant. French-language research works on the legacy of Skovoroda arose interest to the Ukrainian philosophy in general.

Keywords: Francophone editions, anthologies of Ukrainian literature, translation, the Paris Colloquium, article, publication.